

ANDRÉ COMTE-SPONVILLE

**Mic tratat
despre
marile virtuți**

Traducere de
ALEX. VLAD

vieților noastre. Strălucire secundară, obscuritate esențială, dar deloc totală. Aproape toate virtuțile se justifică doar prin această lipsă din noi a iubirii, deci se justifică. Ele n-ar putea totuși umple acest vid care le pune în evidență: tocmai ceea ce le face necesare ne interzice să le credem suficiente.

Prin asta iubirea ne sortește moralei și ne eliberează de ea. Prin asta morala ne sortește iubirii, chiar în absența acesteia, și îi se supune.

TABEL ANALITIC

Cuvânt-înainte	7
1. Politețea	14
Politețe și morală; ticălosul politicos; ceea ce se face și ceea ce trebuie să se facă (Kant); a deveni virtuos: politețea ca aparență de virtute, din care provin virtuțile; importanța și limitele politeții; despre cum politețea nu este o virtute morală, ci o calitate; despre faptul că ea nu este mai puțin necesară omului virtuos.	
2. Fidelitatea	24
Devenirea ca uitare, spiritul ca memorie și ca fidelitate; fidelitatea, virtute a memoriei; despre faptul că ea nu are valoare absolută sau prin ea însăși, ci în funcție de obiectele ei; datoria de fidelitate; fidelitate și gândire; fidelitate și morală; fidelitate și iubire.	
3. Prudența	40
Prudență, virtute cardinală; critica adusă ei de către Moderni; prudență (<i>phronesis, prudentia</i>) la antici; actualitatea prudenței; prudență și timpul: despre cum ține ea cont de viitor, dar nu există decât în prezent; prudență și morală.	
4. Cumpătarea	51
Plăcerea; cumpătarea ca artă de a te bucura și ca libertate; cumpătarea la Epicur și la Montaigne; despre cum nu se reduce cumpătarea la igienă; dificultatea de a fi cumpătat; cumpătarea ca putere, deci ca virtute.	

5. Curajul 58

Despre cum pretutindeni curajul este admirat, iar aceasta nu demonstrează nimic; ambiguitatea curajului: poate servi și celor mai rele scopuri; ce curaj este stimabil moral și pentru ce; curajul ca trăsătură de caracter și ca virtute; curajul, condiție a oricarei virtuți; curaj și adevăr: despre faptul că nu o știință este curajul, ci o hotărâre, nu o opinie, ci o faptă; curaj și rațiune: curajul intelectual; curajul și timpul: despre cum curajul nu privește doar viitorul; curajul disperării; curajul și speranța; curaj și măsură; limitele curajului: despre cum destinul este cel mai puternic.

6. Dreptatea 79

Despre cum dreptatea este singura din cele patru virtuți cardinale care are valoare absolută; despre faptul că ea nu poate fi redusă la utilitatea practică; dreptatea ca egalitate și ca legalitate (Aristotel); dreptatea ca virtute: despre cum ea nu ar putea fi redusă la respectarea legii; omul drept și dreptatea; principiul dreptății: egalitatea dintre oameni; criteriul dreptății: a te pune în locul celuilalt; ideea de contract social; „poziția originară“ a lui Rawls; dreptatea și eul; dreptatea și iubirea; dreptate, natură și societate; critica lui Hume: dreptatea și abundența, dreptatea și violența, dreptatea și slabiciunea; dreptate, blândețe și compasiune; dreptatea, forță și legile; echitatea; despre faptul că lupta pentru dreptate nu se va sfârși niciodată.

7. Generozitatea 114

Generozitatea, virtute de a dări; dreptate, solidaritate și generozitate; egoismul: „cât de gol și plin de murdărie este sufletul omului“ (Pascal); generozitate, mărinimie și dărcenie; generozitate și libertate: Descartes; generozitatea și iubirea; generozitate și forță sufletească (Spinoza); generozitatea ca dorință de iubire: a fi generos înseamnă a te strădui să iubești și a acționa în consecință; morala generozității: „A face binele și a rămâne mereu bucuros“ (Spinoza); generozitatea, originea și contrariile ei; diferitele denumiri ale generozității.

8. Compasiunea 137

Despre cum are compasiunea faimă proastă; simpatie și compasiune: compasiunea ca simpatie în durere sau în tristețe; critica adusă compasiunii de stoici și de Spinoza; despre cum valorează totuși mai mult compasiunea decât contrarul ei; *commiseratio* și *misericordia* la Spinoza: este mai bună o iubire încrăciunită decât o ură bucuroasă; compasiune și dragoste de oameni; compasiunea la Schopenhauer și la Rousseau; compasiune și cruzime (Hannah Arendt); compasiune și milă; compasiunea ca sentiment și ca virtute; iubirea și compasiunea: Cristos și Buddha.

9. Milostivirea 159

Milostivirea, virtute a iertării; despre cum iertarea nu înseamnă uitare; milostivire și compasiune: despre cum acestea sunt două virtuți diferite, dar solidare; milostivirea și iubirea; milostivirea, virtute intelectuală; milostivire și libertate; cele două moduri de a ierta: iertarea ca îndurare sau ca adevăr; milostivirea ca victorie asupra urii; putem ierta orice?; milostivire și luptă; milostivire față de toți și de sine însuși.

10. Recunoștința 177

Despre cum recunoștința este cea mai agreabilă dintre virtuți, dar nu și cea mai ușoară; recunoștință, generozitate și iubire; recunoștință și smerenie; ființarea ca har; recunoștință, bucurie a memoriei: este dragostea pentru ceea ce a fost (Epicur); recunoștință și doliu; recunoștință ca virtute: cum exclude ea complezența și corupția; recunoștință și dragoste de oameni; recunoștință ca bucurie de a iubi.

11. Smerenia 189

Smerenia, virtute umilă; smerenia la Spinoza; despre cum smerenia nu înseamnă înjosire; valoarea smereniei: critica ei făcută de Kant și de Nietzsche; smerenie și adevăr; smerenie și dragoste de oameni; smerenia, virtute religioasă: despre cum poate ea duce totuși la ateism.

12. Simplitatea 201

Simplitatea realității; contrarul său nu este complexitatea, ci dedublarea sau falsitatea; simplitatea ca virtute; simplitate și bun-simț; despre cum simplitatea nu este sinceritate (Fénelon); simplitate și generozitate: generozitatea este contrarul egoismului, simplitatea este cel al narcissismului sau al arogenței; despre cum orice virtute ar fi lipsită de esență sa, fără simplitate; simplitatea și timpul: cum ea este o virtute a prezentului; simplitatea și eul; simplitate, înțelegiune și sfîrșenie.

13. Toleranța 212

Putem tolera orice?; despre cum problema toleranței nu se pune decât în privința opiniei personale; despre cum o toleranță universală ar fi condamnabilă moral și condamnată politic; „paradoxul toleranței“ (K. Popper); „cazuistica toleranței“ (V. Jankélévitch); ceea ce este intolerabil; totalitarismul; toleranță și dragoste de adevăr; toleranță și libertate; problema dogmatismului practic: exemplul lui Ioan-Paul al II-lea; valoare și adevăr; toleranță, respect și iubire; despre cum este toleranța o virtute mică, dar necesară.

14. Puritatea 232

Puritatea ca evidență și ca mister; fetele; despre cum orice existență este impură; purul și sacrul; despre buna folosire a purificării; puritate, sexualitate, iubire; „pura iubire“ (Fénelon); puritate și dezinteresare; „iubirea castă“, după Simone Weil: despre cum acestă iubire nu este îndreptată spre viitor; puritate și doliu; puritate și transgresiune: Eros, Philia și Agapè; iubirea fără cupiditate; beatitudinea și „poftele senzuale“ (Spinoza).

15. Blândețea 246

Blândețea, virtute feminină; blândețe, generozitate și puritate; problema pasivității; blândețe și dragoste de oameni; blândețea la Antici; problema nonviolenței; avem dreptul să ucidem?; blândețe și război; blândețe și omenie.

16. Buna-credință 260

Bună-credință și adevăr; buna-credință ca sinceritate tranzitivă și reflexivă; despre faptul că buna-credință nu demonstrează nimic, dar este necesară oricărei virtuți; trebuie să spunem totul?; buna-credință la Montaigne; cel ce spune adevărul, după Aristotel; orice minciună este vinovată?; rigorismul lui Spinoza și al lui Kant; a minti cu bună-credință?; trebuie să-i spunem adevărul unui muri-bund?; bună-credință și compasiune; a nu te minți pe tine însuți; reaua-credință la Sartre; dragostea de adevăr: buna-credință și spiritul.

17. Umorul 281

Prin ce este umorul o virtute; umorul și seriozitatea; râsul la Democrit, după Montaigne; umorul și ironia; umorul și smerenia; umor și înțelegiune; despre cum umorul are ceva eliberator și sublim (Freud); din nou despre umor și ironie; umorul și sensul; umorul, etica și religia (în legătură cu Kierkegaard); umorul ca deziluzie veselă și ca virtute.

18. Iubirea 296

Despre cum iubirea nu este o datorie (Kant); iubire, morală și politețe: despre cum morala este o aparență de iubire, așa cum politețea este o aparență de morală; iubirea de iubire; alfa și omega virtuților noastre.

Eros 303

Iubirea, după Platon: de la visul contopirii (discursul lui Aristofan din *Banchetul*) la experiența lipsei (discursul lui Socrate); iubire și singurătate; iubirea lacomă; pasiunea: despre cum ea nu poate dura decât în nefericire; zămisuire și creație; iubire și transcendență; despre cum este Eros un zeu gelos; suferința din pasiune, plăcile în cupluri; pasiunea și moartea; eșecul.

Philia 324

Critica platonismului: despre faptul că iubirea nu se reduce la lipsă; placerea și acțiunea; dorința ca putere; iubirea

ca bucurie (Spinoza); o altă definiție a iubirii; dragoste și recunoștință; prietenia, după Aristotel; despre cum pot merge mâna-n mâna *philia* și *érōs*; soțul și Făt-Frumos; cuplurile fericite; pasiunea și prietenia; familia; iubire concupiscentă și iubire binevoitoare; înălțarea iubirii și prin iubire; mama și copilul.

Agapè 357

Despre cum *érōs* și *philia* nu sunt suficiente; din nou despre iubire și morală; iubirea părintească; despre cum iubirea de sine este cea dintâi; limitele prieteniei; dragostea de oameni: „a-ți iubi dușmanii“; iubire, creație și decreație la Simone Weil: iubirea ca retragere; despre cum iubirea de oameni este contrariul violenței și al afirmării de sine; „*agapè* creștină“ (A. Nygren și Denis de Rougemont); *érōs*, *philia* și *agapè*; ce rămâne din iubirea de oameni dacă Dumnezeu nu există?; *philantropia* la greci, iubirea la Spinoza, decreația la Simone Weil; despre o bună folosire a instinctului morții?; iubire de oameni, dreptate și iubire de sine: iubirea de oameni ca iubire eliberată de ego; iubirea de oameni ca valoare: iubirea comandă, chiar în absența ei; cele trei virtuți teologale (credința, speranța și iubirea de oameni): despre faptul că numai iubirea de oameni are un sens întru Dumnezeu sau în cadrul ateismului; despre cum poate că ea nu există decât în măsura în care ne lipsește.

Cele trei feluri de a iubi sau cele trei grade ale iubirii: lipsa, bucuria, iubirea de oameni; iubire de oameni, compasiune și prietenie; virtuțile și iubirea.

POLITEȚEA

Politețea este prima virtute și poate că se situează la originea tuturor celoralte. În același timp, este cea mai săracă, cea mai superficială, cea mai discutabilă: oare este măcar o virtute? O virtute „ușoară”, în orice caz, la fel cum se zice despre femele cu același nume. Politeții nu-i pasă de morală și moralei de politețe. Un nazist politicos schimbă ceva din imaginea nazismului? Schimbă ceva din oroare? Nimic, bineînțeles, iar politețea este bine caracterizată prin acest *nimic*. Virtute pur formală, virtute de etichetă, virtute pompoasă! Deci aparența unei virtuți și doar aparență.

Dacă politețea este o valoare, ceea ce nu se poate nega, atunci este o valoare ambiguă, insuficientă prin ea însăși – poate folosi și la ce-i mai bun și la ce-i mai rău – și din acest motiv este aproape suspectă. Această grijă pentru forme trebuie să ascundă ceva, dar ce anume? Este un artificiu și noi nu avem încredere în artificii. Este o podoabă și nu avem încredere în podoabe. Diderot evocă undeva „politețea insultătoare” a celor mari și ar trebui evocată și aceea, slugarnică sau servilă, a multora dintre cei mici. Ar fi preferabile disprețul fără vorbe frumoase și supunerea fără maniere.

Dar există și ceva mai rău. Un ticălos politicos nu este mai puțin josnic decât altul, ba chiar poate este mai josnic. Din ipocrizie? Este îndoiefulnic, deoarece politețea nu pretinde că este morală. Ticălosul politicos ar fi bucuros să se poarte cinic, de altfel, fără să renunțe nici la politețe, nici la răutate. Dar, atunci, de ce ne șochează? Din cauza contrastului? Fără îndoială. Dar nu a contrastului dintre aparența unei virtuți și absența ei (ceea ce ar fi o ipocrizie), deoarece ticălosul, ipotetic vorbind, este în mod efectiv politicos; de altfel, este suficient să pari astfel. Este vorba mai degrabă de contrastul dintre aparența unei virtuți (care este, de asemenea, în cazul politeții, chiar realitatea sa: esența politeții se epuizează integral în aparența ei) și absența tuturor celoralte, dintre aparența unei virtuți și prezența unor vicii sau, mai curând, a singurului real, care este răutatea. Contrastul, luat izolat, este totuși mai mult estetic decât moral: el ar explica mai degrabă surpriza decât oroarea, mai mult mirarea decât dezaprobarea. La asta se adaugă, mi se pare, un lucru de ordin etic: politețea îl face pe cel rău mai demn de ură pentru că ea arată că el are o educație, fără de care răutatea sa ar fi, într-un fel, scuzabilă. Ticălosul politicos este opusul unui animal sălbatic și nu poți purta pică unui animal sălbatic. Este opusul unui om sălbatic și pe aceștia îi iertăm. Este opusul brutei mătăhăloase, grosolane, inculte, care este înfricoșătoare, desigur, dar a cărei violență nativă și mărginită o putem cel puțin explica prin incultură. Ticălosul politicos nu este o fiară, nu este un sălbatic, nu este o brută: dimpotrivă, este civilizat, educat, bine crescut și, prin asta – s-ar spune –, fără scuze. Cine poate săti dacă bădăranul agresiv este răuvoitor sau pur și simplu prost crescut? În ceea ce-l privește pe torționarul manierat, dimpotrivă, n-avem nici o îndoială. După cum săngele se vede mai bine pe mânușile albe, oroarea este mai evidentă când este politicoasă. După câte se spune, naziștii – cel puțin unii dintre ei – excelau în acest rol. și fiecare înțelege că o parte din josnicia

germană s-a consumat acolo, în acest amestec de barbarie și de civilizație, de violentă și de purtare manierată, în această crizime ba politicoasă, ba bestială, dar tot crudă și poate mai vinovată pentru că era politicoasă, mai inumană pentru că era umană în forme, mai barbară pentru că era civilizată. La un om grosolan poți acuza animalitatea, ignoranța, incultura, îi poți explica greșeala printr-o copilărie nefericită sau prin decăderea unei societăți. La un om politic, nu poți. Politețea este, prin asta, o circumstanță agravantă, care acuză direct omul, fie poporul, fie individul, și societatea nu pentru eșecurile sale, care ar putea constitui tot atâtea scuze, ci pentru reușitele sale. *Bine crescut*, se spune și prin asta se spune totul, într-adevăr. Nazismul ca reușită a societății germane (Jankélévitch ar adăuga: și a culturii germane, dar poate că numai el sau contemporanii săi își puteau permite aceasta) – iată o formulă care condamnă și nazismul, și Germania, vreau să spun acea Germanie care cântă Beethoven în *lager* și care ucidea copii!

M-am îndepărtat de subiect, dar mai mult din vigilență decât din neatenție. În prezența politeții, este important mai întâi să nu te lași înșelat. Politețea nu este o virtute și n-ar putea fi locul uneia.

Dar de ce să spunem atunci că este prima și că stă la originea tuturor celoralte? Este mai puțin contradictoriu decât pare. Originea virtuților n-ar putea fi una dintre ele (căci atunci ar trebui să aibă ea însăși o origine și n-ar putea fi propria ei sursă) și poate face parte din chiar esența virtuților ca prima să nu fie virtuoasă.

De ce *prima*? Mă conformat ordonii temporale și vorbesc despre individ. Nou-născutul nu are morală, nici nu poate avea. Și nici sugarul, nici copilul mic, pentru o lungă perioadă. În schimb, ceea ce descoperă acesta foarte repede este interdicția. „Nu face asta: e murdar, e rău, e urât, e răutăios...!“ Sau: „E periculos“. Și el va face repede diferența între ce este

rău (greșeala) și ce face rău (pericolul). Greșeala este răul specific uman, răul care nu face rău (cel puțin nu celui care-l comite), răul fără pericol imediat sau intrinsec. Dar atunci pentru ce să te lipsești de el? Pentru că aşa stau lucrurile, pentru că este murdar, urât, răuvoitor... Faptul precedă dreptul, pentru copil, sau poate că dreptul nu este decât un fapt ca oricare altul. Există ceea ce este permis și ceea ce este interzis, ceea ce se face și ceea ce nu se face. Bine? Rău? Regula este suficientă; ea precedă judecata și o fundamentează. Dar atunci regula nu are decât un fundament convențional, fără altă justificare decât uzanțele și respectarea lor: regulă de fapt, regulă pur formală, regulă de politețe! Să nu folosești cuvinte vulgare, să nu-i întrerupi pe oameni, să nu-i bruschezi, să nu furi, să nu minți... Toate aceste interdicții se prezintă identic pentru copil („nu-i frumos“). Diferențierea dintre ceea ce este etic și ceea ce este estetic nu va veni decât mai târziu și progresiv. Politețea este deci anterioară moralei sau, mai degrabă, morala nu este mai întâi decât politețe: supunere față de uzanțe (sociologii au dreptate, evident, contra teoriei kantiene, cel puțin au dreptate la început și lucrul acesta probabil n-ar fi contestat de Kant), față de regula instituită, față de jocul normal al aparențelor – supunere față de lume și de manierele lumii.

Kant spune că nu se poate deduce ceea ce trebuie făcut din ceea ce se face. Totuși la asta este obligat copilul, în primii săi ani de viață, și numai prin asta devine uman. „Omul nu poate deveni om decât prin educație, recunoaște Kant, de altfel, el nu este decât ceea ce educația face din el“¹ și disciplina este la început cea care „transformă animalitatea în umanitate“². Mai bine nu s-ar putea spune. Uzajul este anterior valorii, supunerii, respectului, iar imitația – datoriei. Deci politețea („asta nu se

¹ Kant, *Réflexions sur l'éducation*, Introduction, traducerea Philonenko, Vrin, 1980, p. 73.

² Ibid., p. 70.

face“) este anterioară moralei („asta nu trebuie să faci“), care nu se va constitui decât puțin câte puțin, ca o politețe interiorizată, eliberată de aparențe și de interes și concentrată în întregime asupra intenției (de care politețea n-are nevoie). Dar cum s-ar naște această morală dacă politețea n-ar fi dată de la început? Bunele maniere preced bunele intenții și duc la ele. Morala este un fel de politețe a sufletului, o cunoaștere a uzanțelor dintre sine și sine (chiar dacă este vorba mai ales despre celălalt), o etichetă a vieții interioare, un cod al datorilor noastre, un ceremonial al esențialului. Invers, politețea este un fel de morală a corpului, o etică a comportamentului, un cod al vieții sociale, un ceremonial al neesențialului. „Monedă de hârtie“, spune Kant, dar care-i mai bună decât nimic și ar fi o nebunie la fel de mare să-o suprimăm sau să-o luăm drept aur adevărat³; „mărunțis“, spune el de asemenea, care nu este decât o aparență de virtute, dar care o face plăcută⁴. Și ce copil ar deveni virtuos fără această aparență și fără această amabilitate?

Morala începe deci din punctul cel mai de jos – prin politețe –, dar trebuie să înceapă de undeva. Nici o virtute nu este naturală: trebuie deci să devii virtuos. Dar cum să faci, dacă nu ești așa? „Lucrurile pe care trebuie să le fi învățat pentru a le face, explica Aristotel, le învățăm făcându-le“⁵. Dar cum să le faci, totuși, fără să le fi învățat? Aici este un cerc din care nu putem ieși decât prin *a priori* sau prin politețe. Dar *a priori*-ul nu este la îndemâna noastră; politețea este. „Practicând faptele drepte devenim drepti, continua Aristotel, practicând faptele moderate devenim moderați și practicând faptele curajoase

³ Kant, *Anthropologie du point de vue pragmatique*, § 14 (traducerea Michel Foucault, Vrin, 1979, pp. 35-36).

⁴ Kant, *Principiile metafizice ale teoriei virtuții* (a doua parte din *Metafizica moravurilor*), § 48 [traducere de Rodica Croitoru, în *Scrieri moral-politice*, Editura Științifică, 1991].

⁵ Aristotel, *Etica nicomahică*, II, 1, 1103 a 33.

devenim curajoși“⁶. Dar cum să acționăm drept fără a fi drepti? Cu moderație, fără a fi moderați? Cu curaj, fără a fi curajoși? Și atunci, cum să devenim astfel? Prin obișnuință, pare să răspundă Aristotel, dar răspunsul este, în mod evident, insuficient: obișnuința presupune existența anterioară a lucrului cu care te obișnuiești și nu-l poate deci explica. Kant ne spune mai mult, explicând aceste prime simulacre de virtute prin disciplină, adică printr-o constrângere exterioară: ceea ce copilul nu poate face prin el însuși, din lipsa instinctului necesar, „trebuie ca ceilalți să-o facă pentru el“, și astfel „o generație oeduca pe alta“⁷. Fără îndoială. Or, ce este această disciplină, în familie, dacă nu mai întâi respectarea uzanțelor și a bunelor maniere? Disciplină normativă mai mult decât constrângătoare și vizând mai puțin ordinea cât o anumită sociabilitate plăcută, nu disciplină polițienească, ci politicoasă. Datorită ei, mimând manierele virtuții, avem poate o sansă să devenim virtuoși. „Politețea, observa La Bruyère, nu presupune întotdeauna bunătate, dreptate, complezență, gratitudine; ea creează cel puțin aparență lor, face exteriorul omului să pară așa cum ar trebui el să fie în interior“⁸. De aceea ea este insuficientă la adult și necesară la copil. Nu este decât un început, dar este totuși unul. A spune „vă rog“ sau „pardon“ înseamnă a te face că respecti; a spune „mulțumesc“ înseamnă a te face că ești recunosător. De aici încep și respectul, și recunoștința. După cum natura imită arta, morala imită politețea, care o imită. „A le vorbi copiilor despre datorie înseamnă a vorbi degeaba“, recunoștea Kant⁹ și avea, evident, dreptate. Dar cine ar renunța

⁶ Ibid., 1103 b 1.6.

⁷ Kant, *Réflexions sur l'éducation*, Introduction, p. 70, traducerea Philonenko, Vrin, 1980.

⁸ La Bruyère, *Caractere*, „Despre societate și despre conversație“, 32 [traducere de Aurel Tita, Minerva, 1974].

⁹ *Réflexions sur l'éducation*, III, C (p. 129 din traducerea Philonenko).

din această cauză să-i învețe să fie politicoși? Si cum am fi învățat, fără politețe, care ne sunt datorii? Dacă putem deveni morali – și trebuie s-o facem pentru ca morală și chiar imoralitatea să fie pur și simplu posibile –, n-o putem face prin virtute, ci prin educație, nu pentru bine, ci de formă, nu din moralitate, ci din politețe – prin respectarea uzanțelor, nu a valorilor! Morală este mai întâi un artificiu, apoi un artefact. Devii virtuos imitând virtutea: „Datorită faptului că oamenii joacă acese roluri, scrie Kant, virtuțile, de la care ei nu-și însușesc decât aparența convenită, se trezesc încetul cu încetul și devin felul lor de a fi“¹⁰. Politețea este anterioară moralei și îi permite să existe. „E o paradă, dar moralizatoare“, spune Kant¹¹. Trebuie mai întâi însușite „bunele maniere“, desigur nu pentru a te mulțumi cu ele, ci pentru a ajunge prin ele la ceea ce ele imită – virtutea – și care nu apare decât imitându-le¹². „Aparența binei lui la ceilalți“, mai scrie Kant, „nu este lipsită de valoare pentru noi: din acest joc de disimulări, care inspiră respect poate fără a-l merita, se poate naște ceva serios“¹³, fără de care morală n-ar putea nici să se transmită, nici să se constituie în fiecare din noi. „Dispozițiile morale provin din acte care le sunt asemănătoare“, spunea Aristotel¹⁴. Politețea este această *aparență* de virtute, din care provin virtuțile.

Politețea salvează deci morală, rupând cercul vicios (fără politețe, ar trebui să fii virtuos pentru a putea deveni astfel), creând condițiile necesare emergenței sale și chiar, în parte, pe cele ale înfloririi sale. Între un om perfect politicos și un om

¹⁰ *Anthropologie du point de vue pragmatique*, § 14 (p. 35 din traducerea Foucault).

¹¹ *Critica rațiunii pure*, Disciplina, 2, AK, III [traducere de N. Bagdasar și Elena Moisuc, Editura Științifică, 1969].

¹² *Ibid.*, AK, III.

¹³ *Anthropologie...*, § 14, (p. 36 din traducerea Foucault).

¹⁴ *Etica nicomahică*, II, 1, 1103 b 21.

doar binevoitor, respectuos, modest..., diferențele sunt, în multe împrejurări, infime: ajungi să semeni cu ceea ce imiți și politețea duce pe nesimțite – sau poate duce – la morală. Toți părinții știu asta și o numesc „a-ți crește copiii“. Știu bine că politețea nu este totul, nici esențialul. Rămâne faptul că a fi *bine crescut*, în vorbirea curentă, înseamnă mai întâi a fi politicos, iar asta spune multe. Nimici dintre noi nu și-ar învăță copiii, de o mie de ori (dar ce zic eu de o mie de ori! Mult mai mult...), să spună „te rog“, „mulțumesc“, „iartă-mă“ dacă n-ar fi vorba decât de politețe – cu excepția cazurilor de manie sau de snobism. Dar aşa se învață respectul, prin acest dresaj. Cuvântul este neplăcut, o știu bine; dar cine s-ar putea lipsi de acest lucru? Iubirea nu este suficientă pentru a crește copiii, nici măcar pentru a-i face plăcuți și iubitori. Nici politețea nu este suficientă și de aceea este nevoie de amândouă. Mi se pare că întreaga educație familială are loc aici, între cea mai mică dintre virtuți, care nu este încă morală, și cea mai mare, care este deja mai mult decât asta. Rămâne învațarea limbii. Dar, dacă politețea este arta semnelor, după cum spunea Alain¹⁵, atunci a învață să vorbești face parte din ea. Este vorba tot despre uzaj și respectarea uzanțelor, care nu sunt bune decât în măsura în care sunt respectate. „Uzajul cel bun“: ar putea fi titlul unui manual al bunei purtări și este cel al unei gramatici (cea a lui Grevisse), foarte faimoasă și frumoasă. A face ceea ce se face, a spune ceea ce se spune... Este revelator faptul că se vorbește, în ambele cazuri, de *corectitudine*, ceea ce nu este decât o minimă și aproape obligatorie politețe. Virtutea și stilul nu vor veni decât mai târziu.

Politețea nu este deci o virtute, ci un fel de simulacru care o imită (la adulții) sau care o pregătește (la copii). Prin asta, ea își schimbă, dacă nu natura, măcar însemnatatea, odată cu vîrsta.

¹⁵ Alain, *Définitions*, Bibliothèque de la Pléiade, „Les arts et les dieux“, p. 1080 (definiția politeții).

Esențială în timpul copilăriei, neesențială la vîrstă adultă. Ce poate fi mai rău decât un copil prost-crescut, dacă nu un adult răutăcios? Dar nu mai suntem copii. Știm să iubim, să judecăm, să dorim... Suntem capabili de virtute, deci capabili de iubire, căreia politețea nu i-ar putea ține locul. Un bădărân generos va fi preferabil întotdeauna unui egoist politicos. Un om cinstit necivilizat – unei canalii rafinate. Politețea nu este decât o gimnastică a exprimării, spunea Alain¹⁶; astă înseamnă clar că ea ține de corp și bineînțeles că inima sau sufletul sunt cele care contează. Dar există oameni la care politețea deranjează, printr-o perfecțiune care ne neliniștește. „E prea politicos ca să fie cinstit“, se spune atunci, căci cinstea ne impune uneori să nu plăcem, să socăm, să contrariem. De altfel, chiar cinstiți fiind, mulți vor rămâne toată viața un fel de prizonieri ai bunelor maniere și nu li se vor mai arăta celorlalți decât prin geamul politeții – niciodată total transparent –, ca și cum ar fi amestecat o dată pentru totdeauna adevărul și bunele maniere. Astă se regăsește în mare parte în stilul BCBG*, cum se spune acum. Politețea luată prea mult în serios este contrariul autenticității. Cei care se îmbracă elegant sunt ca niște copii mari prea cuminți, prizonieri ai regulilor, încătușați de uzanțe și de conveniențe. N-au avut adolescență, cea prin care devii bărbat sau femeie – adolescență care aruncă politețea în derizoriul său, adolescență care nu se sinchisește de uzanțe, adolescență care nu iubește decât iubirea, adevărul și virtutea, frumoasa, minunata, necivilizata adolescență! Deveniți adulți, ei vor fi mai indulgenți și mai cuminți. Dar, în sfîrșit, dacă trebuie neapărat să alegem între două imaturități, este preferabil, din punct de vedere moral, un adolescent întârziat decât un copil prea

¹⁶ Alain, *Quatre-vingt-un chapitres sur l'esprit et les passions*, Bibliothèque de la Pléiade („Les passions et la sagesse“), p. 1243.

* Abrevierea formulei *Bon chic, bon genre*, folosită cu referire la o persoană bine îmbrăcată (n. tr.).

ascultător pentru a se putea dezvolta: este preferabil să fii prea cinstit ca să fii politicos, decât prea politicos ca să fii cinstit!

Bunele maniere nu înseamnă viață; politețea nu înseamnă morală. Totuși, nu este fără importanță. Politețea este un lucru mic, care le pregătește pe cele mari. Este un ritual, dar fără Dumnezeu; un ceremonial, dar fără cult; reguli de etichetă, dar fără monarh. Formă vidă, care nu valorează decât tocmai prin acest vid. O politețe plină de ea însăși, o politețe care se ia în serios, o politețe încrezătoare în ea este o politețe prizonieră a manierelor sale și care nu respectă, prin asta, chiar regulile pe care le recomandă. Politețea nu este suficientă și este nepoliticos să-ți fii suficient.

Politețea nu este o virtute, ci o calitate, și o calitate doar formală. Considerată în ea însăși, este secundară, derizorie, aproape nesemnificativă: pe lângă virtute sau inteligență, ea nu este nimic și acest lucru politețea, prin reticență sa delicată, trebuie de asemenea să știe să-l exprime. Faptul că oamenii inteligenți și virtuoși nu sunt scuțiți de ea este totuși destul de clar. Niciodată iubirea nu s-ar putea lipsi total de forme. Este ceea ce copiii trebuie să învețe de la părinții lor, de la acei părinți care îi iubesc atât – deși prea mult, deși prea rău – și care nu încetează totuși să-i corecteze, nu în privința fondului (cine ar îndrăzni să-i spună copilului său: „Nu mă iubești destul“?), ci a formei. Filosofii vor dezbată dacă forma primă nu este într-adevăr totul și dacă ceea ce deosebește morală de politețe nu este altceva decât o iluzie. S-ar putea ca totul să nu fie decât uzanțe și respect al uzanțelor – ca totul să nu fie decât politețe. Totuși eu nu cred asta. Iubirea rezistă, la fel ca blândețea și compasiunea. Politețea nu este totul și nu este aproape nimic. Dar și omul este aproape un animal.